

Aiškinantis literatūros teorijų prasmę

2006 m. pasirodė naujas lietuviškas autorių kolektyvo parašytas vadovėlis *XX amžiaus literatūros teorijos* (sumanytas ir sudarytas Aušros Jurgutienės). Apie šį svarbų leidinį šių metų gegužės 8 d. Lietuvių literatūros ir tautosakos institute kalbėjosi knygos parengėja, bendraautorai Dalia Čiočytė ir Paulius Subačius, taip pat Vanda Zaborskaitė, Viktorija Daujotytė, Vytautas Martinkus, Jūratė Sprindytė, Elena Baliutytė, Jūratė Baranova, Vytautas Berenis. Papildomos intrigos diskusijai suteikė tuomet ką tik išleista Sprindytės monografija *Prozos būsenos. 1988–2005*, deklaruojanti kritišką santykį su teorijomis.

Jūratė Sprindytė: Šio renginio centras – knyga *XX amžiaus Literatūros teorijos*, kuri yra labai aktuali visiems, ne tik studentams. Mano kartos kritikai čia gali pasikartoti svarbius dalykus, prisiminti, kokią mažą dalį tų teorinių turtų galėjo sovietmečiu pro plyšelį įvairiais kontrabandos būdais sugriebti. Leidinio solidumas ir reikalingumas niekam nekelia abejonių, tačiau kviečiu kibirkščiuojančiai dalykinei diskusijai.

Elena Baliutytė: Džiugu, kad aptarti *XX amžiaus literatūros teorijas* susirinko gražus būrys ne tik literatūrologų, bet ir filosofų, kultūrologų – tai atliepia šiandieninę literatūros mokslo ir kritikos padėtį, kai ribos peržengiamos, tarpdiscipliniškumas ima vyrauti ir kaip siekiamybė, ir kaip esamybė. Todėl galima tikėtis įdomių nuomonių iš įvairių perspektyvų. Tačiau prieš išsirutuliojant diskusijai apie teorijas, norėčiau keletą žodžių pasakyti apie kitą rimtą knygą – Jūratės Sprindytės *Prozos būsenas. 1988–2005*, tarp kurios ir vadovėlio jau vyksta savotiškas dialogas. Autorę pažįstam kaip nepaprastą tekstų interpretatorę, turinčią išskirtinę raišką (minties liniją lydi figūratyvus žodis). Labai įdomi Jūratės laikysena naujojoje monografijoje: rašydama kritiką, kuri gyvai reaguoja į dabartį, ji truputį „perspaudžia“ puldama mokslą, jo kalbą ir metodiškumą; mokslą šiek tiek sutapatina su biurokratų skelbiamomis taisyklėmis. Autorė pacituoja radikalią Donato Saukos mintį: kad nebūtų užmuštas kūrinio estetiškumas, turi būti nulinis mokslo laipsnis. Tačiau man atrodo, kad kritikos ir mokslo diskursai turi

savo teritorijas ir kalbos būdus. Tiek skaitydama *Prozos būsenas* (pavyzdžiui, portretinius skyrius apie atskirus rašytojus), tiek skaitydama *XX amžiaus literatūros teorijas*, jaučiu estetinį pasigėrėjimą, kai randu minties logiką ir tekamumą. Daugiau nesiplėsdama perduodu žodį vadovėlio sudarytojai Aušrai Jurgutienei.

Aušra Jurgutienė: Susibūrėm apie 2001 m. Suėjo tie, kurie dėsto paskaitas apie metodologijas ar apie jas rašo. Tokios knygos neabejotinai reikėjo, džiaugiamusi, kad nereikėjo kolegų pernelyg kalbinti. Kadangi visi bendraautoriai yra labai savarankiški ir talentingi, specialių derinimų nebuvo. Apsitarėm, į ką kreipsim dėmesį: mažiau dėstysim teorijų istoriją, o daugiau koncentruosimės prie metodologijų. Paskui pašlifavom literatūros sąrašus ir kitus techninius dalykus. Lyg ir projektavom seminarus, kuriuose svarstytume vieni kitų darbus, bet realiame gyvenime taip neišėjo. Kas norėjo skaityti kolegų straipsnius, tie skaitė, kas norėjo konsultacijų, tarėsi, bet tai buvo palikta laisvam autoriaus apsisprendimui. Knyga išėjo laisvoka, tačiau skyriai turi labai aiškias kryptis. Dabar galvoju, kad galbūt reikėjo joje padaryti dvi dalis: viena – modernioji metodologija (tekstologiniai dalykai, formalizmas, naujoji kritika), kita – ryškiai atsiskirianti postmodernioji (feminizmas, lakaniškoji psichoanalizė, poststruktūralizmas ir kt.). Modernioji metodologija mūsų literatūrologijoje buvo daugiau žinoma, o poststruktūralistinių dalykų reikėjo mokytis, juos studijuoti, adaptuoti savo aplinkai, savo smegenims, ieškoti terminų. Tai nebuvo lengva, tačiau intriga buvo įdomi.

Kai žiūriu į istoriją, matau tam tikrą keistumą: 1968 m. – Prahos įvykiai, pas mus baigiasi chruščiovinis atšilimas, prasideda stagnacijos periodas; Vakarų Europoje 1968-ieji metodologijų srityje yra šuolis, poststruktūralistinės minties iškilimas. Lietuvoje dėl ideologinio spaudimo buvo atsiradęs vakuumas, kurį norėjosi šia knyga pagal išgales užpildyti. Pagrindus, be abejo, turėjom. Džiaugiuosi, kad pokalbyje sutiko dalyvauti profesorė Vanda Zaborskaitė, knygos *Literatūros mokslo įvadas* (1978) autorė, dvitomio *Poetika ir literatūros estetika* (1978, 1989) sudarytoja. Taip pat profesorė Viktorija Daujotytė, Vytautas Martinkus – žmonės, dirbę be galo sunkų ir svarbų darbą, aiškinęsi literatūros ir filosofijos paraleles, sandūras, sankirtas. Tai, kas buvo padaryta jų darbuose, atsiradę mūsų galvose, padėjo rašyti XX amžiaus literatūros teorijas. Tačiau paskui reikėjo nardyti ir susivokti patiems. Knyga padaryta kaip vadovėlis, nes norėjosi šiuos dalykus labiau populiarinti. Parašėm greitai – per kokius metus,

bet paskui viskas užsitęsė – laukėm finansavimo, pora metų gulėjo leidykloj. Trūkumų, be abejo, joje esama, tačiau darbų be problemų nebūna, kažkas turi būti pirmas, paskui jau galima gerinti. Kritikuoju lengviau žengti tolesnius žingsnius.

Kitas probleminis dalykas – kiek teorija ar filosofija reikalinga literatūrai. Šitą kvestionavimą jaučiu nuo seno, dar nuo studijų, nes jau tuomet jatau po-traukį teoriniams dalykams. Niekas pernelyg necenzūravo, tačiau jatau požiūrį, kad gal geriau tų teorijų, filosofijos nereikia. Į vieno darbo planą buvau įrašiusi kažką apie indukcinį ir dedukcinį metodus, bet iš darbo vadovo išgirdau – tik jau be šitų indukcijų ir dedukcijų. Jas išbraukiau, bet galvojau – o kodėl? Šiemet mano sūnus baigia magistratūrą Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje, naudo-jasi muzikologine literatūra, kurioje daug filosofijos, daug teorijos. Bet nunešęs darbą vadovui, vėlgi išgirsta – tik jau jokių filosofijų. Toks požiūris gyvas ir literatūros kritikoje. Gal sovietmečiu, kai teorija buvo perdėm marksistiška ir perdėm prievartinė, išsiugdėm estetizuojantį, daugiau imanentinį, atsargų po-žiūrį į literatūrą. Teorijos atrodė kaip prievarta brukamos iš šalies. Tačiau me-todologijos ateina ir iš vidaus, iš konkrečios tyrinėtojo praktikos. Iš to, kaip jis dirba, vertina literatūrą, sąmoningai ar nelabai nusistatomos tam tikros taisyklės, principai, raktai, kurie sudaro visumą, galima sakyti – šiokią tokią teoriją. Tad knygoje *XX amžiaus literatūros teorijos* norėjosi parodyti teorijų įvairovės skalę, parodyti, kad prie literatūros galima metodologiškai prieiti iš įvairių kampų, pasirenkant tą, kuris atrodo artimesnis, atitinkantis tyrimo temą. Abstraktesnis teorinis mąstymas leidžia psichoanalitiškai pasižiūrėti į save – kaip aš dirbu, kaip mąstau, kokius turiu principus, kokius naudoju instrumentus. Galima saugoti „savus principus“, tačiau jie gali pasirodyti visai nesavi, nesąmoningai perimti iš pamėgtų autoritetų. Nuolatinė įtampa tarp susidarytų principų bei vertybių (jau drįstu kalbėti ir apie vertybes) ir to, ką atneša kintanti kultūra, yra pats sunkiausias kritikos dalykas, bet kartu pats įdomiausias.

Vanda Zaborskaitė: Klausantis kolegės Aušros nustebino jos suabejojimas, ar to-kia knyga reikalinga, ar reikalingos teorijos. Man atrodo, toks klausimas net neturėtų kilti, teigiamas atsakymas atrodo savaime suprantamas. Jau sovietmečiu tarp studentų buvo justis smalsumas, noras pažinti ir suprasti teorinius literatūros aspektus. Kas yra literatūra, kaip prie jos galima prieiti, kaip ją galima pažinti, kaip galima apie ją kalbėti. Todėl tokia knyga kaip *XX amžiaus literatūros teori-*

jos yra be galo reikalinga, ji patenkina egzistuojantį poreikį ir rūpestį. Ja galima tik džiaugtis. Ją juntū ir suvokiū kaip nerealizuotų lūkesčių ir galimybių patenkiniū. Ir perspektyva neabejotina – reikia Aušros Jurgutienės jau suplanuotų tęsinių: teorijų antologijos bei praktinio taikymo. Laukiū jų be galo suintriguota ir linkiū tęsti darbą.

Žiūrint į vadovėlį ir į Jūratės Sprindytės monografiją, kilo ta pati mintis kaip kolegei, kad tarp jų vyksta dialogas. Tik kitaip jį formuluočiau. Jis paradoksalus – lyg knygos susijusios, lyg viena kitą paneigia. Skaitydama Jūratės knygą juntū, kad ji išaugusi iš teorijų pažinimo ir suvokimo, bet visai tai tarsi nugrimzdę į dirvą. Pagrindinis knygos įspūdis – begalinė laisvė. Mane žavi, kad žmogus gali rašyti taip laisvai, natūraliai pasiduodamas savo estetiniam suvokimui, giliam žinojimui, kas yra ko vertas literatūroje. Mokslas turi teisę į specializuotą kalbėjimą, bet kritika turi orientuotis į platesnį adresatą. Gal aš ir klystu, bet man atrodo, kad hermetiškuose literatūros mokslo terminuose esama ir kažkokios koketerijos su gamtos, su tiksliaisiais mokslais: „Jūs, fizikai, turit savo terminologiją, bet nemanykit – ir mes galim parašyti taip, kad jūs nė žodžio nesuprasit“. Nuo to kenčia skaitytojas. Jūratė išlaiko puikią pusiausvyrą tarp šiuolaikinio literatūrologinio žinojimo ir konkretaus kalbėjimo.

Sprindytė: Labai ačiū, pasijutau suprasta. Tik viena replika – mano karta studijų metais jau gavo tam tikras naujesnio kalbėjimo porcijas. Sovietmečiu teorinė atrama galėjo būti rusų formalistai, Naujoji kritika ir Michailas Bachtinas. Man teorijos nėra svetimos, bet noriu, kad knygos būtų skaitomos, noriu susikalbėti su žmonėmis. O monografijoje magėjo truputį „užvažiuoti“ valdininkams, kurie per daug iš mūsų tikisi sukaustyto specializuoto kalbėjimo.

Baliutytė: Vadovėlis akivaizdžiai parodo, kad šiuolaikinės teorijos leidžia labai laisvą mokslinį kalbėjimą.

Viktorija Daujotytė: Pirmiausia paprasta tezė – visa akademinė visuomenė, bendruomenė džiaugsmingai sutiko vadovėlį. Stebėtina, kad taip greitai buvo surinktas išmanančių žmonių kolektyvas. Galima džiaugtis tuo, kas yra padaryta. Knygoje aiškiai matyti, kad tos literatūros teorijos, kurios remiasi literatūriškumu, yra stiprios ir išlaiko laiko bandymą labiau už bet kurią kitą. Labai įdomu buvo po ilgo laiko grįžti prie rusų formalizmo, vėl sustojau prie terminų, prie

pavadinimų. Šio skyriaus autorė docentė Birutė Meržvinskaitė, žinoma, turi savo koncepciją, bet mano sąmonei jau bus sunku įsigyventi į *npuem* vertimą *veikse-na*. Mano sąmonėje liks *būdas, priemonė*. Kadangi atsirado vietos postfeminizmui, būtų pravertęs bendras postruktūralizmo sampratos pateikimas. Komparatyvistika lieka kiek atšlijusi, bet vis tiek jos įvedimas yra motyvuotas, gerai, kad atsiranda komparatyvistinės kultūrologijos sąvoka. Artėjame į savotiškai naują situaciją, kuri mus ištiks, net Vilniaus universitetas beveik baigia apsieiti be literatūros, pereina prie medijų. Žiūrėdama į Jūratę Sprindytę, Šiuolaikinės literatūros skyriaus vadovę, pagalvojau, kad galbūt ji, turėdama tokią nepriklausomą poziciją, institute įsteigs kokią mažutę komparatyvistų grupelę.

Profesorė Zaborskaitė mano, kad Jūratės knyga yra išaugusi iš tų pačių teorijų, aš galvoju šiek tiek kitaip. *Būsenos* yra tikslus žodis. Jūratė mąsto ir knygas rašo iš pačios literatūros. Monografijoje pamačiau Vytauto Martinkaus citatą: „Literatūrai reikia surasti šiuolaikinę jos pačios tapsmo, jos steigties formulę“. To neduoda jokia teorija, kad ir kaip gerai jas išmanytum. O dabar vėl apie vadovėlį – tai yra rimtas veikalas, kurį išaugino literatūros teorijos. Literatūra ten dalyvauja visiškai kitomis teisėmis. Teoriją gimdo teorijos, mintis. Niekas negali nuvertinti minties grožio, minties estetikos, teorinio konstrukto patrauklumo. Labai gerai prisimenu Aušros prigimtinį polinkį į to konstrukto estetiką. Šiandien aptariamąs knygas matau kaip literatūros būseną ir kaip tyrinėtojo būseną. Tyrinėtojo teisę į išgyvenimą, į būseną, į pastangas surasti iš pačios literatūros kylančią jos steigties formulę.

Baliutytė: Pritarčiau, kad literatūra turi pirmumo teisę nulemti, kaip toliau eis literatūros teorijos ar interpretavimo mechanizmai. Tačiau paprastai tai vyksta vienu metu: keičiasi literatūra ir keičiasi teorijos, bent kryptis būna panaši. Pavyzdžiui, sovietmečiu taip buvo su modernizmu: kai atsirado sudėtingesnė 7–8-ojo dešimtmečio Marcelijaus Martinaičio, Sigito Gedos kartos poezija, pas mus atsirado struktūralizmas.

Jurgutienė: Tie klausimai visą laiką sukasi ir mano galvoje. Viena vertus, pritariu, kad estetinis išpūdis ar estetinė patirtis yra emocionalus dalykas (man todėl labai patinka postruktūralizmas, kuriam vien teorijų nepakanka). Estetinis išgyvenimas, kaip pasakytų fenomenologai, visada palieka paslapties liekaną. Vienas malonumas kalbėti apie literatūrą, menus, kultūrą, nes mus veda estetiškos patirtys,

kurios tikrai yra nesuteorizuojamos. Tačiau skaitant knygas greta veikia ir kitas prasmų tinklas, yra intelektualinė patirtis, kurių interpretavimai gali būti ne mažiau įdomūs ir patrauklūs, gali daug duoti.

Vytautas Martinkus: Knygos *XX amžiaus literatūros teorijos* labai laukiau dėl įvairių priežasčių. Visada buvo smalsu daugiau sužinoti apie teorijas, nors aš, kaip ir Jūratė, pradėjau nuo menkų šaltinių. Prisimenu 1967 m. – su kolegomis „kaifavom“ rusų kalba skaitydami Rogerio Garaudy *Realizmą be krantų*. Mums tai buvo artimas realizmas, o autoriai, analizuoti tame marksistiniame veikalė, atrodė labai įspūdingi. *XX amžiaus literatūros teorijų* laukiau kaip rašantis žmogus, kaip besidomintis literatūros teorija ir interpretacija, kaip susijęs su studentų pasauliu. Laukiau ir todėl, kad labai tikėjau jos autoriais, ypač Aušra, kuri buvo didžioji šios knygos žadintoja ir strategė. Autorių būrys didokas, jei neklystu – trylika, taigi velnio tuzinas. Juos reikėjo suburti, matyti kartu. Buvimas kartu yra didžiausias išbandymas šitoje knygoje. Mano lūkesčiai buvo dideli ir jie nebuvo apvilti.

Negalvoti apie literatūros teoriją negalima. Buvo laikai, kai matavomės tik vieną teoriją, buvom vargšai, bet kartu buvo lengviau. Galėjai patyliuškai šnypšti, nesutikti, bet paklaustas atsakyti taip, kaip reikia. Dabar galim džiaugtis laisve – trylika vadovėlio autorių ir dar daugiau teorinių „izmų“. Tačiau XX a. kalbėti tiek apie vieną literatūros teoriją, tiek apie trylika yra vienodai keblu. Šitos trylika kartais pykstasi, todėl labai sunku atrasti bendrą pamatą. Mano akimis, tas pamatas yra, bet ne visada aišku, ar skaitytojas prie jo lengvai prisikasa. Šaunu, kad kiekvienas iš vadovėlio autorių laisvai pristato, savaip interpretuoja, bet tas kūrybiškumas vis dėlto kelia sumaištį skaitytojo galvoje. Skaitytojas gauna knygą, kurioje daug erdvės ir laisvės, bet kaip jam rinktis? Jeigu rinksis formaliai, bus „biednas“ ir su trylika teorijų. Tuomet – čia pritariu profesorės Daujotytės minčiai – jis matuos literatūrą pagal kurią nors teoriją, ir tas darbas bus literatūrai nelabai prasmingas. Tai bus išorinis literatūros vartojimas.

Vadovėlyje pristatytos teorijos yra nelygiavertės, išskirtos ne pagal tą patį skirstymo pagrindą. Vienos arčiau prisiglaudusios prie filosofijos pasaulio, kitos siauresnės, konkretesnės. Pastebėjau, kad Aušra Jurgutienė, pirmame skyriuje rašydama apie fenomenologinį, hermeneutinį ir recepcinį teksto interpretavimą, bando tą knygos ir teorijos pamatą sukurti. Iš tiesų XX a., XXI a. teorijos išauga

iš fenomenologinio pamato. Tą reikia žinoti ar bent justi, tada ir visi kiti vadovėlio skyriai pradeda atrodyti kaip medis. Jei autorių kolektyvas būtų surengęs seminarus, pasiginčijęs, gal būtų atsiradęs daugiau bendrumo, bendrų teorijų steigties principų, kurių pasigendu. Normatyviškumas turi iš kažkur kilti. Iš visur kitur jam kilti pavojingiau nei iš tokio filosofinio pasaulio aiškinimo. Tada literatūra nėra priedas prie filosofijos ar estetikos.

Vadovėlį siūlau studentams, tačiau kol kas neturiu aiškių ženklų, kad jis būtų perskaitytas ir pakankamai giliai supastas. Susidaro įspūdis, kad skaito galbalais, pasirinkdami, pavyzdžiui, dekonstrukciją ar feminizmą. Tai irgi gerai, bet manyje vis tiek kirba abejonė, ar jaunąjį skaitytoją pasiekia čia sudėtų pastangų, ieškojimų gelmė. Kaip rašantis žmogus, kartais prisimenantis prozą, galvoju, kad nėra nieko įstabesnio nei turėti labai daug teorijų, bet prisiliečiant prie literatūros, jos turi tarsi išnykti ir iš naujo atsirasti per tai, ką apie tą literatūrą pajunti.

Daujotytė: Vis dėlto teorija pernelyg abejoti negalima. Yra, žinoma, mintis „kaip aš suprantu literatūrą“ (pagal filosofą Merabą Mamardašvilį), ir viskas prasideda iš pradžių. Bet yra ir kitas požiūris: kaip *galima* suprasti literatūrą, kaip ji yra suprantama, kiek tų galimybių yra. Turi būti ugdomos sąmonės, kurios pajėgtų suvokti tų teorinių konstruktyvų prasmę. Taigi skirtumas – tarp „aš“ ir „galima“.

Jurgutienė: Galima ilgėtis visuminio pagrindo, visa aprėpiančio požiūrio į teoriją ar į gyvenimą. Tačiau, kaip kažkas šmaikščiai pasakė, mes dabar priversti gyventi daugybiškumo aplinkoje, šizofreniškoje begalinės įvairovės aplinkoje ir vis dėlto šizofrenija nesusirgti. Kaip teisingai pastebėjot, teoriniai konstruktai yra nelygiaverčiai. Į literatūros mokslą ateina impulsai iš kalbos, politikos, sociologijos, filosofijos ir kt. Teorijos gimsta iš labai įvairių dalykų.

Martinkus: Tikrai neneigiu tokio požiūrio. Tik noriu pasakyti, kad šitame šizofreniškame literatūros teorijų pasaulyje turim surasti pamatą. O kur jį rasti? Gali pradėdamas nuo visiško nulio arba turėdamas tam tikrą teorinio mąstymo patirtį. Aš už tai, kad to teorinio mąstymo būtų kuo daugiau, nes jis leidžia apsispręsti, surasti tam tikras normas. Vienos ar kitos teorijos pasirinkimas tuomet priklauso nuo to, kiek teorijų esi apmąstęs ir kaip gali motyvuoti vienos ar kitos teorijos vertingumą. Esu už visą kalną teorijų. Bet kuo jis aukštesnis, tuo didesnį darbą reikia atlikti, kad paskui nuo tos naštos išlaisvėtum.

Jūratė Baranova: Pirmąkart vadovėlį (dar rankraštį) skaičiau labai kritiškai, o skaitydama antrąkart džiaugiausi. Neradau jokių klaidų. Džiaugiausi Aušros užmoju. Man jis atrodė neįgyvendimas – suvienyti trylika autorių, padaryti vieningą knygą. Negalėčiau pasakyti, kad pavyko iki galo išlyginti. Vienas autorius gal būtų parašęs lygesnę, tačiau dabar išėjo įvairiopesnė, atliepanti vertybių nesuderinamumą. Daug kas sako, kad šiuolaikinis pasaulis yra vėberiškas – vyksta nuolatiniai vertybių susidūrimai, kova. Šitame vadovėlyje ta kova nėra išryškinta. Skirtingos metodologijos tarpusavy nesikalba. Netgi mažai parodyta, kaip jos viena su kita koreliuoja. Pagrindinis knygos privalumas yra polifonija. Vieno pagrindo čia neįmanoma rasti, jo gal ir nėra. Galima tik bandyti ieškoti kažkokių trajektorijų, kaip grupuojasi kai kurios metodologijos. Čia tiesiog pristatytos Vakarų kultūroje sukauptos humanistinių tyrimų metodologinės koncepcijos. Įvairiausios galimos. Kai kurios jų paremtos kitu pagrindu. Tarkim, fenomenologija ar hermeneutika neturi ideologinio turinio, marksizmas, feminizmas ar pokolonializmas įgauna tam tikrą ideologinį pakreiptumą. Tuo aspektu jas irgi būtų galima lyginti.

Jeigu kas nors ką nors gerai išmano, paprastai išmano vieną arba dvi metodologijas. Pavyzdžiui, Terry Eagletonas – psichoanalizė, marksizmas ir viskas, labai ribota. Filosofinį pasaulį dabar nustebino iš Didžiosios Britanijos sugrįžęs jaunas filosofas Andrius Bielskis, kuris tarsi turėjo atvežti tą įvairiopumą, tačiau jis atvyko su labai griežta monologine koncepcija (radikalūs kairieji). Todėl nėra kitos išeities – mums, vietiniams profesionalams, reikia kaip skruzdėlėms tempti po šapą iš savo stažuočių, seminarų, konferencijų ir dėlioti pradžioje gal nelabai grabius mūsų vadovėlius bei parodyti polifoninį vaizdą. Kas negyva – nubyrės, kas gyva – įaugs į sąmonę. Bet žinoti reikia.

Filosofijoje panašus bandymas buvo 1996 m. – Zenono Norkaus knyga *Istorika*, džiugu, kad ir *XX amžiaus literatūros teorijose* jis buvo pastebėtas ir prisimintas. Ką tik pasirodė dar vienas vadovėlis – Lilijos Duoblienės *Ugdymo filosofija* (2006), kuriame bandoma pristatyti pagrindines koncepcijas (kartu pateikiamos ištraukos ir klausimai). Duoblienės ir jūsų vadovėliai kalbasi, pavyzdžiui, kartojasi dekonstrukcija; jūsų bendraautorė Nijolė Keršytė ten išvertė Jacques'ą Derrida. Vadovėliai iš bendrosios humanitarinių mokslų metodologijos persmelkia viską – istorijos tyrimą, ugdymo filosofiją, literatūros tyrimus. Tada kyla klausimas – kur prasideda specifikos? Kaip išeiti iš bendrųjų dalykų į specifiką? Kaip pereiti nuo teorijos prie konkretaus literatūros kūrinio? Man

atrodo, kad daugiausia perėjų yra Irinos Melnikovos skyriuje apie intertekstualumą. Dar nuodugniau pristatomo metodo taikymą išdėsto Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašeliionienė skyriuje „Komparatyvistinė metodologija“. Tačiau apskritai knygų autoriai nekėlė užduoties išryškinti literatūros tyrimų specifiką.

Pati Aušra parašė nepaprastai sunkius dalykus. Prisimenu, kaip pradėjau skaityti Derrida – būdama stažuotėje, iš ryto skaitydavau vienas jo knygas, per pietus – kitas, vakare – dar kitas. Derrida knygą apie Georgą Wilhelmą Friedrichą Hegelį laikydavau prieš miegą, nes perskaitydavau 2–3 puslapius ir užmigdavau. Beveik jokių šansų suprasti. Bet Aušra Jurgutienė užsispyrė ir prisibrovė pro tą sunkumą ir parašė tekstus, kuriuos iš tikrųjų sunku rašyti.

Dar man atėjo galbūt dramatinė mintis. Įsivaizduokim, kad *XX amžiaus literatūros teorijos* skaito pasaulyje dar pasimetęs poetas, kuris staiga pamato, kiek įvairiausių metodologijų gaila peilius (savo instrumentus) tyrinėti jo kūrinėlių: fenomenologija, naujoji kritika, formalizmas, struktūralizmas, hermeneutika, semiotika, naratologija, feministinė literatūros kritika, psichoanalizė ir t.t. Įsivaizduoju, kad jis stvertųsi už galvos ir slėptųsi po stalą, pasijustų kaip Franzo Kafkos pasaulyje – užguitas, persekiojamas. Tai, žinoma, galima sakyti juokais, bet šiek tiek ir rimtai. Ar nėra taip, kad teoriniai metodologiniai išvedžiojimai kartais tampa savotiškai prabangūs intelektualiniai užsiėmimai, panašūs į Hermano Hesse'ą aprašytus stiklo karoliukų žaidimus? Tie, kurie rašo literatūrą, lieka už Kastalijos sienos, jie tikrovėje, realiame gyvenime. O tam tikra grupė žmonių (nesvarbu, ar literatūros tyrinėtojas, ar istorikas, ar filosofas) lieka viduje. Kai filosofas sako „dekonstrukcija“, literatūrologas pasistengęs irgi supras, kas tai yra. Galima susikalbėti teoriniame lygmenyje. Tačiau pasakyk „dekonstrukcija“ pradedančiam poetui – jam tai bus mitinė, visiškai beprasmė sąvoka, su jo kūryba neturinti nieko bendro. Tarp teoretikų atstumas mažesnis negu tarp teorijos ir kūrėjo. Nemanau, kad dėl to kas nors kaltas. Teorinis standartas turi būti plėtojamas, palaikomas. *XX amžiaus literatūros teorijos* – pakankamai abstraktus tekstas, ir sunkiai atsiras studentų, kurie perskaitys nuo pradžios iki pabaigos ir supras, tačiau tą žaidimą kažkokiu būdu reikia žaisti. Kas kas turi gryninti argumentus ir ugdyti mąstymo kultūrą.

Martinkus: Kadangi pasigedot ryšio ar perėjimo iš teorijų į literatūrą, norėčiau reaguoti. Jeigu būtų eita tuo keliu, knyga būtų storėlesnė, bet ar į gera? Kažin. Pavyzdžiais teorijos gali būti šiek tiek paaiškinamos, bet literatūrai nuo to nau-

dos vis tiek būtų buvę nedaug. Tokie pavyzdžiai būtų „mirę“, negyvi, todėl jų pernelyg nepasigedau.

Daujotyė: Bet knygos autoriai tokiems neišvengiamiems klystkeliams pasiruošę.

Jurgutienė: Taip buvo sumanyta: pirma vadovėlio dalis – daugiau metodologija, antra – chrestomatija, kurioje pristatysim teoretikų vertimus, o trečioje imsime pavyzdžių (bus tokia „teorinė kritika“).

Baranova: Svarsčiau, kokį būtų galima pasiūlyti versti Derrida kūrinį. Neprisiminiau. Fenomenologijos, kuri čia taip sunkiai aprašoma (fenomenologų žodynas apskritai yra neįmanomas, vieni paskui kitą jie rašo vis baisesniu žargonu – tai toks žaidimas), idėja labai paprasta: deskriptyviai aprašyti sąmonės turinį.

Daujotyė: Praktiškai to neįmanoma padaryti. Derrida neįmanomai sunkus. Bet jo „Laiškas draugui japonui“ yra nežmoniško skaidrumo tekstas. Arba *Apie poeziją ir poetus*. Man visą laiką yra neišsprendžiamas klausimas, kodėl kai kurie dalykai yra neperskaitomi arba perskaitomi taip sunkiai, kad sąmonei iškyla klausimas, kodėl ji turi taip sunkiai vargti.

Baranova: Kartais man kyla įtarimas, kad Derrida turėjo tokį sąmoningą, o gal pasąmoninį, gal slaptą norą išvis likti nesuprastas. Mes bandom paversti tai aiškiu, skaidriu tekstu, ir taip iš principo iškreipiam ir Derrida, ir kamuojame studentus.

Daujotyė: Esu iš tų įtariųjų žmonių. Įtarumas kyla dėl to, kad jis parašė labai skaidrių tekstų.

Baranova: Labai mėgstu dvi Derrida knygas. Viena – tai *Pašto atvirukas*, kuri man primena jo filosofinį dienoraštį, kai rašo iš tikrųjų sau, rašo tai, kas ateina į galvą. Kita knyga – *Aklojo memuarai*, kurioje Derrida išrašo sąmonės srautą, kurį jam sukelia aklųjų paveikslai, Biblijos prisiminimai, sapnai, skaitytos knygos ir kt. Baigia Friedrichu Nietzsche. Tai ir yra fenomenologija.

Daujotyė: Ir galų gale prieiname prie to, kuo mums tikina Vytautas Martinkus.

Baranova: Bet taip kalbėti galime tik tada, kai ant stalo yra šitos teorijos.

Vytautas Berenis: Su knyga *XX amžiaus literatūros teorijos* susipažinau prieš porą mėnesių ir labai nustebau. Atvirai kalbant, nesitikėjau, kad tokio lygio leidinį galėtų parengti literatūrologai. Knygos privalumas – kartu sudėliotos kryptys, metodologinės ideologemos, kurios formaliai, atrodytų, neturėtų sugyventi viename vadovėlyje. Dėstytojams tikrai kyla sudėtingas dalykas – ką siūlyti studentams skaityti, kaip skaityti. Kultūros, filosofijos ir meno institute prieš 12–13 metų darėm panašų projektą, išleidom kelis toms verstinės metodologinės literatūros (vadinasi *Kultūros fenomenas*). Metodologijos svarbą humanitariniuose ir socialiniuose moksluose, mano supratimu, sudaro du dalykai. Pirma, metodologija suartina šiuos mokslus, padeda pamatyti, ką dirba vienos ir kitos srities specialistas. Antra, metodologija sustabdo tekstą prieš laiką, suteikia jam nemarumo dimensijos. Tą pamatysime pasižiūrėję, kaip atgimsta įvairios metodologijos, atrodytų, užmirštos arba nuslopintos XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje (pavyzdžiui, Emilio Durkheimio renesansas sociologijoje).

Baliutytė: Tarp mūsų yra ir knygos autorių, prašytume juos ką nors pasakyti.

Paulius Subačius: Autoriams reikia sėdėti suskliaudus ausis ir viskas – ką jau pasakė, tą pasakė. Bet jeigu išprovokavo, pakalbėsiu apie kelias įtampas, kurios tvyro nuo pat pradžių ir tvyros toliau, kadangi tai tęstinis projektas. Keletas kalbėtojų klausia, kaip tos teorijos sugyvena vienoje knygoje. Kalėjime juk neklausia kalinio, kas sėdi gretimoje kameroje, – taip maždaug jos ir sugyvena. Jų pačių neklausia, ar sutinka būti vienoje gretoje. Tačiau toks yra visų vadovėlių likimas. Tęsiant vadovėlio temą – jis vis dėlto turi kažko išmokyti. Pas mus vis dar gilus potraukis išmokyti *būdo* paimti kūrinį ir su juo kažką padaryti. Vienas perpjovė skersai, kitas perpjauš išilgai, o trečias dar pamarinuos. Toli gražu ne visi tie žvilgsniai ir ne visos šiuolaikinės prieigos pačios sau tokį tikslą – analizuoti kūrinį – kelia. Šios vidinės įtampos knygoje esama ir ji labai aiškiai išryškės numatomoje trečioje projekto dalyje.

Antroji įtampa kyla iš kiekvieno vadovėlio autoriaus santykio su savo objektu. Santykis neobjektyvus dvejopai: kai kurie rašė apie tai, kas jiems labai patinka, bet buvo ir tokių, kurie pakankamai skeptiškai pristatomo objekto atžvilgiu. Gal ką nors apie jį išmano, yra skaitę, tyrinėję, bet netiki, kad jis yra geras. Tik šitaip vadovėlyje pasakyti negali.

Trečioji įtampa: absoliuti dauguma šiuolaikinių prieigų pirmiausia skiriasi kalbėjimo būdu (ne tik terminais, bet ir apskritai tuo, kaip formuluojama, nuo ko pradama). Neišsprendžiamas klausimas: kuo labiau bandysi kalbėti ta jų kalba (kiek kam pavyksta imituoti), tuo pasunkinsi uždavinį skaitytojui susivokti. Nes kai kurie teorijų raiškos būdai mūsų terpėje dar skamba kaip ufonautų kalba. Kita vertus, pabandęs šito atsakyti jauti, kad kalbi nebe taip, kaip jie kalba. Su šiuo vadovėliu vėl iškilo opi terminų žodyno, kurio rengimas yra giliai įstrigęs, problema.

Martinkus: Viena replika dėl terminų: iki galo jų vis tiek nenušlifuosiu, nepadarysi visiems tinkamo žodyno. Skirtumų vis tiek bus. Todėl mums reikia priimti atsakomybę už jų vartoseną, bet jau individualią vartoseną.

Baranova: Dar dėl vieno termino – *différance* – kurį Keršytė pasiūlė versti „skirsmas“. Tomas Sodeika siūlo apskritai jo neversti, nes tai neišverčiama. Pastebėjau, kad prancūzų literatūrinis žurnalas *Le Magazine littéraire* vokiškų terminų (pavyzdžiui, Martino Heideggerio *Dasein*) neverčia, rašo vokiškai.

Jurgutienė: Pats Derrida sako, kad joks žodis nėra išverčiamas ir apskritai nėra suprantamas. Tačiau provokuoja: bandykit versti. Terminai yra intelektualinė problema. Tiksliausia ir paprasčiausia perkelti juos neverstus.

Baranova: Galvojant apie dekonstrukciją ateina mintis, kad ji yra Derrida kaip kūrėjo veiksmas, jo neįmanoma pakartoti. Abejoju, ar yra dekonstrukcija kaip mokykla, kaip kryptis. Man dekonstrukcija yra vienas žmogus – Derrida.

Daujotytė: Visur, kur yra tokio ryškumo teorijos, yra vienas vardas. Dar praktinis klausimas akademinė auditorijai – ar literatūros *teorija* kaip akademinė disciplina, ar literatūros *teorijos* kaip akademinė disciplina? Jei –os, tuomet ir filosofijos, ir literatūros. Čia slypi labai painūs mąstymo dalykai. Vieno pagrindo, vieno pamato galimybė. Jei ištariame *literatūros teorija* – ištariame pamato galimybę. O kai ištariame *literatūros teorijos*, mes jo atsisakom.

Jurgutienė: Šioje knygoje teorijos lyg ir turi sinonimą – metodologijos, įvairios metodinės teorijos.

Daujotytė: Praktiškai tik tų vienišųjų atskirybės yra teorijos, o visa kita – jau metodologijos. Kiek iš šitos knygos galima laikyti teorijomis?

Jurgutienė: Žvaigždžių esama – tarkim, filosofas teoretikas Derrida. O paskui yra „masinės kūrybos“ metodologijos: Yale’io universiteto, Paulio de Mano, lenkų ir t.t. Kažkodėl mes dar įsivaizduojam, kad yra arba genijus, arba epigonas. Man įstabiausia, kai daugybė knygų interpretuoja tą genijų Derrida, aiškinasi, – iš to kyla visa intelektualinė atmosfera, įtampa, džiaugsmas.

Subačius: Labai pamokantis Algirdo Juliaus Greimo reagavimas, kai jis nevadino to, ką darė, jokia teorija; sakė – čia toks humanitarinis projektas, net su priesaga –ėl (akademinis projektėlis).

Zaborskaitė: Man atrodo, kad akademinio diskurso esmė yra parodyti metodologijos daugumą, kad studentas, įeidamas į tą pasaulį, suvoktų, jog jis yra sudėtingas.

Jurgutienė: knygoje miniu Eagletono vadovėlį *Literatūros teorijos įvadas*. Jis lengvai parašytas, kalba skaidri (puikiai Marijaus Šidlausko išverstas), bet vyrauja holistinis, marksistinis požiūris. Galbūt mūsų kalba nėra tokia britiškai grakšti kaip norėtūsi, bet siekiame daugybiškumo, siekiame išsivaduoti nuo to pamato ir eiti įvairiomis kryptimis.

Dalia Čiočytė: Galvodama apie teorijos ar teorijų dilemą, pamaniau, kad būtų aktuali graikiškoji teorijos sąvokos etimologija. *Theōria* graikiškai – žiūrėjimas, pozicija. Tuomet daug kas išsisprendžia. Sakoma – nėra ateorinės kritikos, kitaip tariant, – kritikos be pozicijos. Kiekvienas turi poziciją. Jeigu kalbėtume apie skirtumą tarp profesionalaus skaitymo ir mėgėjiško, tai būtų ne pozicijos turėjimas ar neturėjimas, o tos pozicijos sąmoningo suvokimo lygis. Kiek mano pozicija yra įtaigauta, sudurstyta iš aplink kultūroje tvyrančių nuostatų, o kiek ją sąmoningai formuoju atsirinkdama tai, kas man artima. Tada jau galvotume apie skirtingas kryptis tarp literatūrologų. Čia galėtų būti skirtis tarp pozityvistinio žvilgsnio į literatūrą ir kitokiom filosofijom pagrįsto žvilgsnio. Analogija iš meno srities: klasicizmas akcentavo taisyklių išmanymą, bet būtų į šiukšlyną sviedęs tokį daiktą, kuris būtų tik taisyklių sekimas be originalumo. Taip ir

teoretikui – jei teorija tik pritaikoma, jei literatūra šampuojama pagal teorines schemas ir grūdama į Prokrusto lovą iliustruojant teorijos veikimo mechanizmą, tai jau yra ne profesionali kritika, o amatininko darbas. Reikia išmanyti teorijas, bet iš jų išauga laisvas kalbėjimas, savarankiška pozicija (ką šiandien pabrėžiam apie Jūratės Sprindytės knygą). Pirmenybės teikimas estetinei pagavai – irgi pozicija. O dėl bendro pamato – kai kalbam apie teorijas, kalbam apie eksplikuotas arba implikuotas filosofines nuostatas, pamatines būties prielaidas. Jos yra skirtingos.

2007 05 08, Vilnius